
Češi v zemi beze jména

David Svoboda

Czechs in the nameless country

Abstrakt

In the period following the Austro-Hungarian Settlement, Ruthenians were mentioned quite infrequently in the Czech printed media. Shortly before the First World War this situation had changed. Our public followed with displeasure the infamous so called Marmaros Trial that was unleashed by the former Hungarian authorities as part of the campaign against Ruthenian Orthodoxy. The first mass contact between the Czechs and Ruthenians, signaling a long-term co-existence, took place in January 1919 when the first Czechoslovak soldiers entered the land of the present Subcarpathian Ruthenia.

Češi v zemi beze jména

V období následujícím po rakousko-uherském vyrovnání se v českém tisku vyskytovaly zmínky o Rusínech jen zřídka. Změna však nastala těsně před první světovou válkou, kdy naše veřejnost s pohoršením sledovala nechvalně proslulý tzv. marmarošský proces, rozpoutaný tehdejšími uherskými orgány v rámci kampaně proti rusínskému pravoslaví. První hromadný styk Čechů s Rusíny předznamenávající dlouhodobé soužití se odehrál v lednu 1919, kdy první českoslovenští vojáci vkročili na půdu nynější Podkarpatské Rusi.

Vzhůru na východ

V květnu téhož roku se Ústřední ruská národní rada, politický orgán sídlící v Užhorodě, prohlásila pro spojení Podkarpatské Rusi s Československem a do kraje začalo pravidelně proudit české úřednictvo. Při nedostatku rusínských administrativních sil a nevráživém postoji stávajícího maďarizovaného úřednictva šlo o cílený záměr Prahy, mající přispět k co nejrychlejší konsolidaci místních poměrů. Čeští zaměstnanci putovali do všech oborů, zejména soudní, policejní, železniční a lesní správy. Vedle nich sem směřovali také vědci a žurnalisté vyslaní z centra ke zmapování čerstvě nabyté terra incognita.

Zpočátku byla Podkarpatská Rus v české publicistice zastíněna děním na Slovensku a Těšínsku. První články o tomto novém území se tak nesly ještě v duchu obecných úvah a odrážely skutečnost, že Československu spadlo do klína takřikajíc zčistajasna. Útlé informační brožurky sepsané prvními průzkumníky postrádaly sice přesné údaje, vyniká v nich však celková devastace země, pohanská pověrčivost obyvatelstva a jeho devadesátiprocentní negramotnost; ze všech těchto nešvarů jsou obviňováni předchozí maďarští páni a taktéž s nimi spříznění Židé.

Dobovými referencemi prostupovalo budovatelské nadšení, odpovídající státní ideologii. Jeho cílem bylo získat pro věc Podkarpatské Rusi veřejné mínění, jež vlivem své nulové zasvěcenosti snadno propadalo zcestným představám. Podkarpatská Rus byla vítána jako „brána na Východ“ vedoucí k Rusku a spřátelenému Rumunsku, jako zásobárna surovin a říčních zdrojů. To vše bylo syceno apelem na slovanské citění Čechů a českým mesiánstvím: Češi vystupovali jako osvoboditelé Maďary ujařmeného lidu. Tento morální pouvoir vystihují slova jednoho z autorů: ...osvobodíme Karpaty z okovů maďarských a přispějeme k tomu, aby ruský jásos nesl se ozvěnou po pralesích karpatských. Napsal jsem a opakuji: Maďaři vytvořili z Karpatské Rusi kus nejtemnější Afriky. Váhu těmto slovům měla dodat i návštěva prezidenta Masaryka a ministerského předsedy Edvarda Beneše, který veřejně prohlásil, že se Československo nikdy Podkarpatska nevzdá a bude je hájit doslova „do poslední kapky krve“, neboť tu jde o čestný závazek a unikátní misi.

Čas zlatokopů

Česká verva byla od počátku chlazená praktickými překážkami. Problémem českých příchozích byla neznalost rusínského jazyka. Někteří úředníci přišli na Podkarpatskou Rus z trestu, někteří byli nekalifikovaní a v Čechách by se neuplatnili. Úředníci byli často obviňováni z nedbalosti a úplatkářství, nezřídka se opjeli, a tím ztráceli autoritu.

Byl kritizován i jejich přílišný počet. Nynější Civilní správa má už na 600 úředníků a zřizenců, více méně pochybný materiál a každý z nich rozhoduje a hledí stát a zemi nějak vyžít, a tím se jen podporuje korupce na jedné a chaos na druhé straně..., zní nepodepsaná zpráva z místa v únoru 1920. Těmto slovům přitakává i interpelace senátora Václava Klofáče k vládě republiky Československé ze srpna následujícího roku. V Podkarpatské Rusi panují neudržitelné poměry. Vládní úřady provozují politiku, která se zdá býti velmi vhodná k tomu, aby dokonale kompromitovala Československou republiku před domácím obyvatelstvem ruským. Za úředníky jsou vysíláni někdy do Podkarpatské Rusi lidé, kteří se hodí ke všemu jinému, jen ne ku správě tohoto území. Obyvatelstvo je obtěžováno všemožným způsobem některými neschopnými úředníky, místa učitelská jsou v poslední době obsazována výlučně jen ukrajinskými dobrodruhy, dováženými z Polska, a školní referent užhorodské vlády, Pešek, činí vše, aby ruské obyvatelstvo Podkarpatské Rusi učinil nespokojeným s Československou republikou.

Bude však spravedlivé dát slovo i interpelované straně, za kterou se podepsal Edvard Beneš: Správní úřady v Podkarpatské Rusi bylo nutno vybudovati s neobyčejnou rychlostí. Je pravda, že proto z počátku nemohl býti výběr osob skutečně dokonalý, zejména, když běželo o bezprostřední převzetí celých úřadů, v nichž leckde ani jediný z bývalého úřednictva nesložil slibu poslušnosti Československé republice, a kde nebylo ani dostatek nových žadatelů, ani úředníků, kteří by do Podkarpatské Rusi bývali mohli býti vysláni z historických zemí. Bylo proto nezbytno přijímati žadatele i bez předchozí praxe a dokonce i cizince. Nutná očista provádí se po celou dobu naší správy opravdu energicky, do Podkarpatské Rusi vysílají se nyní jenom úředníci všestranně spolehliví a všemožně pečují se o kandidáty domácí.

Dlužno podotknout, že ani čeští osvěťáři, kteří měli vést kraj k pokroku a důslednosti, neměli snadný život. Při své práci naráželi na náboženské myšlení a nedisciplinovanost. Dozvídáme se od nich, že klasickou přednášku Rusíni nechápou, baví se při ní a bez vyzvání řečníkovi vstupují do výkladu jako by šlo o návesní rozpravu. Politicky bylo rusínské obyvatelstvo velkým dítětem a vzhledem k tomu, že se mnozí začerstva naučili číst, tisku se prý věřilo „jako evangeliu“. Výsledkem byla politická agitace bez hranic a vkusu, tyjící z rusínské nevědomosti a ukvapeného temperamentu.

„Škúdcí“ v akci

V průběhu desetiletí jsou již zprávy z regionu zasvěcenější a statisticky přesnější. Nastupuje v nich střízlivější tón zohledňující těžkosti, s nimiž se české úsilí v prvních letech na Podkarpatské Rusi převážně vlivem neutěšených existenčních podmínek českého úřednictva a nevyjasněné národnostní politiky ze strany Prahy potýkalo; přesto se nevytratila naděje, že věci dojdou do zdárného konce.

S tím ovšem kontrastovaly nálady v domácím českém tisku. Ty vyrůstaly z panujících nejistot ohledně budoucnosti nového území a silily tvář v tvář poznání, že Podkarpatská Rus nebude oproti původním předpokladům ještě dlouho schopna důstojné samosprávy. Skepse byla živena skutečností, že o připojení bylo rozhodnuto v podstatě bez naší účasti, že se jedná o horké území nárokové polským a maďarským rivalem stejně jako ukrajinským nacionalismem. Jeho beznadějně vyhlížející zaostalost dala vyniknout označení „danajský dar“ a národnostní složitosti „československé Bosně“. Okrajově se vyskytl i názor horlivě peskovaný rusofilem Josefem Holečkem: proč se starat o Rusíny dobře, když pak zesílí a přidají se k Rusku? Spravujeme území špatně, abychom neposilovali jejich separatismus.

Zajímavým aspektem rozšířeného obrazu Podkarpatské Rusi je jeho utváření na základě přímé zkušenosti pracovníků z českých zemí, zprostředkované posléze v domácím tisku. Kontakt českého člověka s nedotčenou a divokou krajinou na východě inspiroval příměř o „československé Kanadě“, jenž značil nejen její lesnatost, ale i odlehlost, nekulturnost a nepřetržitě nebezpečí hrozící od zbojníků, medvědů, tyfu, vlků a vztekliny. Jak si v bilančním roce 1929 na stránkách žurnálu Přítomnost povzdechl Jaroslav Nauman, v českých novinách se vděčně uhnízily zprávy typu Vzteklna [či břišní tyfus...] na Podkarpatské Rusi, zatímco o podobných případech v Čechách a na Moravě se referovalo jen zběžně. Autor, který svůj článek pojal jako cestopisnou konfrontaci s panujícími představami v Čechách, mezi jiným vyvracel i báje o „orientální špíně“ s poukazem na čistotu místních lidí, přičemž vyzdvihl i galantnost tamních vorařů a dřevorubců, kteří ve vlaku pouštěli jeho ženské spolence sednout. Dovojuje, že za negativní představu o Podkarpatsku v naší žurnalistice vděčí Rusíni českým „vyhoštěncům“, tedy roztrpčeným pracovníkům, kteří měli to štěstí a mohli se vrátit zpátky domů. Považte, jsem tu už devět let..., mělo být podle autora refrémem těchto lidí na sklonku dvacátých let. Proto je prý škúdcům třeba dopomoci co nejrychleji do pražské kavárny, na Podkarpatsku nemají totiž co pohledávat, nelišíť se pranic od velkomožných Maďarů. V tomto bodě je třeba dát jeho postřehům za pravdu - pochopení si ovšem zaslouží i samotní „škúdcí“.

Smutek pánů Kadeřábků

Už ze zasvěcených zpráv Jaromíra Nečase, ukrajinofila a znalce místních poměrů, poznáváme, že se čeští úředníci museli potýkat s bytovou krizí a přespávali často v kancelářích. Horší byl ovšem tíživý pocit osamocení a vydědění v cizím a v zásadě nepřátelském prostředí. Spisovatel Ivan Olbracht se českým údělem v „zemi beze jména“, jak Podkarpatsko pokřtil, zabýval podrobněji ve svých reportážích ze třicátých let. K tomuto období dělal počet Čechoslováků v oblasti 35 tisíc, což znamená, že v předešlé dekádě jejich počet narostl o 80 procent vedle pouze 20 procentního přírůstku místní populace. 95 procent z nich bylo státními zaměstnanci.

Český úředník nepřestal být Rusíny vnímán jako nástupce nenáviděného maďarského pána; Olbracht jej definoval jako „vše, co je zde pánem nebo alespoň jako pán vypadá“. „Panský“ status mu ovšem nebylo co závidět. Většina státních

českých zaměstnanců přes jisté hospodářské výhody a vědomí vlastní důstojnosti toužila po návratu do civilizace. Ve městech pod Karpaty jim život ještě usnadňovaly osvětové spolky a hospody s mariášem; o poznání trpčí jej měli však zřízcenci lesní správy, finanční strážníci a četníci umístění po horských vsích, kde „jediné vpravdě upřímné slovo, které potkají, je zamručená nadávka a kosé zaškaredění“. V zimě dorazila do horských údolí tma již po třetí hodině odpolední, což muselo na jedince uvyklé pražskému ruchu působit poměrně tísnivě. Ilustrativním vzhledem do jejich rozpoložení jsou Olbrachtem citovaná slova napsaná inkoustovou tužkou na stěnu lovecké boudy kousek od hraniční čáry s Polskem: Ach, zlatá Praho! Uvidím Tě ještě? Ant. Kadeřábek, respicient fin. stráže. Pocit životní vyždědění posiloval neochotu přizpůsobit se místním poměrům a dodával obsah rozšířenému pojmu „štráfštace“, označujícím namnoze skutečné důvody jejich působení v Podkarpatsku.

Východiskem z tohoto duševního sevření byl nezřídka alkohol a tím i zadluženost v židovských krčmách. Vzácné však nebyly ani sňatky s rusínskými dívkami, které ovšem ne vždy končily šťastně, neboť prudká změna jejich sociálního statutu u nich vyústila v požitkářství a odcizení rodné komunitě. Rodinné neshody pak často vyvěraly z odlišných názorů na výchovu společných dětí.

Přesto se Podkarpatsko stalo pro českou literaturu exotickou inspirací, tím, čím byly pro literaturu velkých států zámořské kolonie. Jak vystihl Ivan Olbracht - nebyl to exotismus velké dálky, ale kulturní, časový, kde se realita snoubí s mýtem. Beletristé objevili Podkarpatskou Rus teprve okolo roku 1930, kdy se směr prázdninového cestování obracel od ciziny do neznámého vnitrozemí. Příslušná díla Olbrachtova, Vančurova, Čapkova a mnoha jiných autorů by bez středověké pověrčivosti, bídy a všech dětských nemocí ukrajinských Karpat i jejich českých správců byla ochuzena o svůj poetický kolorit.

Použitá literatura:

Budín V., Podkarpatská Rus očima Čechů, Praha 1996.

Holeček J., Prvé tříletí československé republiky. Pohledy na současné události, Praha 1922.

Nauman J., Naši na Podkarpatské Rusi, in: Přítomnost 17.10. 1929.

Nečas J., Politická situace na Podkarpatské Rusi (rok 1921), Praha 1997.

Olbracht I., Země bez jména. Reportáže z Podkarpatska, Praha 1932.

Olbracht I., Hory a staletí, Praha 1950.

Slezák O., Naše malé Rusko, in: Přítomnost 9.5. 1929.

V. Lev, Brána na východ (Podkarpatská Rus), Praha 1921. s. 16 in: V. Budín, Podkarpatská Rus očima Čechů, Praha 1996. s. 28.

Informace o župě Beregsko-Ugocské, 21.2..1920 (bez podpisu), AÚTGM, TGM, Podkarpatská Rus, krabice 400, složka Podkarpatská Rus 1920, in: Daniela Drápalová, Podkarpatská Rus 1919 - 1924. Maďarská iredenta a boj o autonomii (Magisterská práce), Ústav hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2000. s. 44.

Interpelace senátora V.J. Klofáče a soudruhů k vládě republiky Československé o přehmatech civilní správy v Podkarpatské Rusi. Senát Národního shromáždění R.Č. r. 1921, I. volební období, 3. zasedání. V Praze, dne 1.července 1921, tisk č. 849, in: http://www.senat.cz/zajimavosti/tisky/1vo/tisky/T0849_00.htm

Dr. E. Beneš v. r. Odpověď vlády republiky Československé na interpelaci senátora V.J. Klofáče a soudruhů o přehmatech... Senát Národního shromáždění R.Č. r. 1921, I. volební období, 4. zasedání. V Praze, dne 13. října 1921, tisk č. 1087, in: http://www.senat.cz/zajimavosti/tisky/1vo/tisky/T1087_00.htm

O. Slezák, Naše malé Rusko, in: Přítomnost 9.5. 1929.

J. Holeček, Prvé tříletí československé republiky. Pohledy na současné události, Praha 1922. s. 175.

J. Nauman, Naši na Podkarpatské Rusi, in: Přítomnost 17.10. 1929.

I. Olbracht, Hory a staletí, Praha 1950. s. 35.

Tamtéž, s. 37.

David Svoboda